

Ambacht en nijverheid in het oude Lochem (1)

door Fokkelien von Meyenfeldt

Lochem kende geen koopmans- en geen kramersgilde, maar het was (via Zutphen) wel aangesloten bij de Hanze. Ook de ligging aan de Berkel en op een knooppunt van wegen duidt op handelsactiviteiten. Veel is er niet over bekend, maar zeker is dat hier het nodige is geproduceerd en verhandeld. Om enigszins aan te sluiten op het thema van Open Monumentendag gaat deze bijdrage over ambacht en nijverheid in de veertiende en vijftiende eeuw.

In het eerste deel van dit artikel vertel ik iets over de drie gilden die in Lochem actief zijn geweest en hoe deze zich tegen concurrentie beschermden. Over andere ambachten die hier werden uitgeoefend gaat het tweede deel van dit artikel, dat in het volgende nummer te lezen zal zijn.

1 De drie gilden

Lochem kende een schoenmakers-, een kleermakers- en een weversgilde. Dat wil niet zeggen dat er geen andere activiteiten werden uitgeoefend. Een Gilde ontstond pas als er voldoende beoefenaren van een bepaald ambacht waren, die veel klanten hadden. Het Gilde vormde een soort bescherming voor de beroepsgroep, er waren strenge bepalingen om concurrentie aan banden te leggen en beunhazerij tegen te gaan. Gewoonlijk hield het stadsbestuur toezicht op de gilden. In Lochem was dat ook het geval.

Schoenmakers

Al voor er een Gilde bestond, waren er schoenmakers in Lochem. Er bestaat een zeer interessant handschrift dat in 1902 in druk is uitgegeven onder de titel "Staat der bezittingen van Herbertus van Putten en andere leden van zijn geslacht omstreeks 1313". Dit document bevat lijsten van goederen en mensen (horigen), die het bezit vormen van de familie Van Putten. Op pagina 16 wordt de Velhorst genoemd en de horigen die daaronder vallen. De één na laatste is een schoen-

maker die in Lochem verblijft; er staat: "sutor commorans in Lochem". Na hem wordt nog genoemd (ik vertaal letterlijk): "Heilewigis dochter van Volker, met haar kinderen, die de concubine is geweest van Frederik van der Ese".

Gildebrief: De vroegste Gildebrief van het Lochemse schoenmakersgilde dateert van 1327, en is daarmee vijftig jaar ouder dan die van het schoenmakersgilde te Zutphen.

Het stuk is te zien in het Oud Archief van Lochem (regest 2), maar is zwaar beschadigd. Volgens de inventaris begint de brief met de woorden: "Int jair unsers Heren duesent driehondert soven ende twyntich op lichtmissen dach" (op 2 februari 1327). Voor mij was dit echter jammer genoeg niet meer leesbaar.

In 1604 komen de Gildebreders bij de "burgemesteren ende raedt der stadt Lochem" omdat ze hun Gildebrief bevestigd willen zien. Er staan namelijk "seeckeren twifelhaftige donckere punten" in, die opheldering behoeven. Ze nemen hun oorspronkelijke Gildebrief uit 1327 mee ("in originali" staat er) en nog een bevestiging van de brief uit 1514. Op basis daarvan wordt een reglement van negen punten opgesteld, zie *Lochems stadsbestuur in de 17^e eeuw* (p. 97-98) of, voor wie de

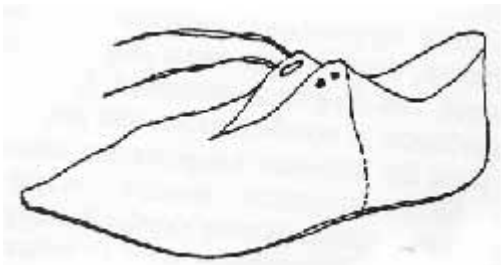

Jan en Kasper Luiken: "19 De Schoenmaaker: Siet op het middel niet, maar daar het om geschiet"

oude tekst wil bekijken, in inv. nr. 1 van het OAL (Oud Archief Lochem), p. 336-338. Het betreft een kopie die in het memorieboek is opgenomen.

Van het schoenmakersgilde is ook een Gildeboek bewaard gebleven, dat loopt van 1694-1794. In het eerste hoofdstuk van *Oud Lochem opnieuw belicht* geven Klein Egelink & Dieperink een beschrijving van de gilden, waarbij vooral het schoenmakersgilde uitvoerig aan de orde komt met onder meer een volledige transcriptie van het reglement uit 1694 en de namen van de Gildebreders door de jaren heen (p. 7-12).

Het origineel is onder inv.nr. 1000 van het OAL te vinden: "Boek en aantekening over verschey-

Leren schoen uit de 14e of 15e eeuw, gevonden in de bouwput van het Stadskantoor. Tekening O. Goubitz (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek), overgenomen uit *Lochem en z'n Scholtamp*, Lochem 1993, p. 17.

den saaken rakende het Schomakers Gilde alhier binnen de Stadt van Lochem”.

Zowel het reglement van 1604 als dat van 1694 omvat negen punten, maar ze zijn beslist niet gelijklopend. Het is wel aardig om hier kort bij een paar verschillen stil te staan.

Krispijnsdach (1604): De eerste twee regels uit 1604 betreffen “Krispinusdach”, de feestdag van de heilige Crispijn, patroon van de schoenmakers. Op deze dag, die valt op 25 oktober, moeten de gildebroeders en hun knechten bij elkaar komen, of, zoals het er staat: “eendrachtelijk bij malkanderen erschinen und holden”. Het is dus niet de bedoeling dat ze even hun gezicht laten zien en dan verdwijnen, nee, ze moeten ook blijven. Alleen als iemand “met lieffskranckheijt beladen waer” hoeft hij niet te komen (let wel: het gaat hier niet om een liefdesziekte, maar om lijfelijk ziek zijn). Verder mogen ze op deze dag niet werken of laten werken. Doet men dit wel, dan moet aan de gildebroeders een ton bier worden betaald en aan de schepenen vier stadse ponden.

Schelden en slaan (1694): In het nieuwe reglement zijn de twee regels over Crispijnsdag in één veel kortere formulering ondergebracht en naar de vierde plaats verwezen; de samenkomst is verplaatst naar Sint Cris-

pijns Avond (24 oktober) en men mag nog steeds niet (laten) werken op de daarop volgende dag. Regel 1 is nu een bepaling waarin het woord “eendrachtelijk” uitvoerig wordt uitgewerkt. De gildebroeders mogen elkaar niet voor leugenaar of schelm uitmaken en ook op andere scheldwoorden staat een boete van een “vierendeel Biers”. Ze mogen trouwens ook niet handtastelijk worden: “Ende soo sij malkanderen mogten komen te slaen sullen deselve een halve tonne bier verbeuren, en sulks sonder tegenspreken betalen.”

Begraven en opvolgen: Wanneer een gildebroeder of zijn vrouw sterft, zal, aldus regel 8 uit 1694, “het doode lijk door het Gilde ter Begravenis gedragen worden ende daarvan een halve ton bier aan ‘t Gilde worden gegeven”. De weduwe mag tot één jaar en zes weken na dato de schoenmakerij en looierij blijven runnen, mits zij de gildelasten betaalt. In 1604 wordt hierover niets gemeld.

Regel 9 uit 1694 zegt dat als iemand zijn kind het vak wil laten leren, hij daarvoor aan het gilde vijf stuivers per jaar per kind dient te betalen. Doet men dit niet, dan zal de zoon na het overlijden van zijn vader niet automatisch lid van het gilde worden, maar net als een buitenstaander toelatinggeld moeten betalen. Om welk bedrag het gaat, wordt niet vermeld, maar aangezien de twee vorige verzegelde akten zijn bijgesloten volgens de inleiding op het reglement, zal dat geen probleem zijn geweest.

In 1604 komt deze problematiek in regel 7 aan de orde: wie het gilde wil winnen betaalt twaalf daalder en

een tinnen kan. Gildekinderen hoeven dat niet: zij betalen zesendertig stuiver. Van deze bedragen krijgen de schepenen een derde, de rest is voor het gilde.

Schoemakers Huys: Enkele bepalingen gaan over het kopen en verkopen van vellen. In 1694 wordt het Schoemakers Huys genoemd: hier moeten “buytenluyden” (lieden die in het Scholtambt maar buiten de stad wonen) hun vellen heen brengen voor de verkoop. Dat dit huis aan de Schoenmakerswal heeft gestaan (Klein Egelink & Dieperink met vraagteken op p. 7), lijkt niet onwaarschijnlijk, maar is niet direct uit een tekst af te leiden. Ik kom op deze wal terug in een artikel over plaatsaanduidingen in en om oud Lochem.

Kleermakers

De oorspronkelijke brief van het kleermakersgilde dateert van 1353, maar is niet meer in het archief aanwezig. Een kopie van het reglement uit 1622 is te vinden in *Lochems Stadsbestuur* (p. 94-96) of in inv.nr. 1 van het OAL (p. 329-335). De brief dateert van 7 mei 1622 en is namens “burgemesteren, schepenen ende raet” ondertekend door Jan Lansinck. De term “kleermaker” staat alleen in het op-

Jan en Kasper Luiken: “2 De Kleermaker. δMens besteed, , Uw beste klead.”

schrift, in de tekst zelf is sprake van “schroeder” of “schroer”. De gildebreders hebben een nieuwe brief nodig omdat “in deze gewesene trubulente, bloedige ende landtverderfflicke oorlogstijden, haer gildebrief verwaerloesett ende te niete gekoomen waere, waerdoor haer gilde woe langer woe meerder verviele”.

Verkopen en scheren van wollen laken valt in Lochem onder het kleermakersgilde, zo blijkt uit het reglement.

De bepalingen in de kleermakersbrief zijn uitvoeriger en preciezer omschreven dan die van de schoenmakers, en wat onmiddellijk opvalt, is dat de kleermakers zich niet in bier lieten betalen, maar uitsluitend in geld.

In het schoenmakersreglement wordt nergens gesproken van een meesterproef of van beunhazerij; zo wel bij de “schroeders”. Niemand mag zich meester kleermaker noemen voordat hij een welgemaakte mannen- en een dito vrouwenmantel heeft gesneden ten overstaan van de gildemeesters en de beide ouderlieden (bestuursleden van het gilde). Bovendien moet de meester-in-spe de meesters en ouderlieden een dag lang op eten en drinken tracteren.

“Beunhaesen” moeten iedere keer dat ze in overtreding zijn een goudgulden betalen; de ene

helpt is voor het gilde, de andere voor de schepenen.

Hartman beschrijft in zijn verhaal over het kleermakersgilde hoe in 1392 Cornelis Vriezen en Michiel Groen “het gilde winnen” (tot het Kleermakersgilde worden toegelaten als broeders). Verder vertelt hij dat Berent Ros en Hendrik Steenmetselaar als gildemeesters zijn gekozen na Tonnijns Duijmen en Albert Koster. Ook worden er twee beunhazen gestraft “die het gilde niet hebbende, nogtans uitgingen naejen”. Ze moeten ieder de voorgeschreven boete betalen. Op basis van mijn artikel “Over gulden en gouden schilden” in de vorige *Land van Lochem* kunt u uitrekenen dat een Gelderse gulden in die tijd ruim 6 dagen loon betekende voor een ongeschoolde knecht.

Wevers

Niet alleen burgers hielden zich bezig met weven, maar ook de zusters van het Grootte of Sint-Agnesconvent vermeerderden de conventsinkomsten met het verkopen van “webben” (weefsels), schrijft Maris (p. 97).

Deze weefsels werden vervaardigd in het “scheerhuis” onder leiding van de “scheerzuster”. Werd de concurrentie te groot en is dat de reden dat er uiteindelijk nog een weversgilde werd opgericht?

Uit de inleiding van de “Weeversgildebrief” blijkt dat de eer-

ste gildebrief dateert van 1551. Een kopie is te vinden in het Memoriënboek (OAL inv.nr. 1, p. 339-341); voor een gedrukte versie, zie *Lochems stadsbestuur* (p. 99-100). De invloed van de gilden was toen - in algemeen Nederlands perspectief beschouwd - net over zijn hoogtepunt heen, maar het gildenwezen is pas afgeschaft na de Franse bezetting in 1798.

De burgemeesters, schepenen en raad van de stad Lochem kondigen af dat in 1551 op de dag van heden (onse Lieve Vrouwen-dagh nae Nativitatis) onze lieve burgers en ambachtslieden, de wol- en linnenwevers uit deze stad, een broederschap en gilde hebben onder het patronaat van Sint Severius. Vervolgens worden de artikelen van het reglement opgesomd. Dit gebeurt niet overzichtelijk puntsgewijs zoals bij de schoenmakers en kleermakers, maar in een doorlopende tekst.

De regels zijn inhoudelijk vergelijkbaar met die van de beide andere gilden: concurrentie wordt aan banden gelegd, het lidmaatschap wordt geregeld en er zijn boetebepalingen. Zo mag een meester geen klanten of knechten afpakken van een andere meester, mag men niet meer dan drie getouwen hebben en moeten beunhazen per overtreding een goudgulden betalen.

Bronnen

- Archief van de Sint-Gudulakerk te Lochem (Rijksarchief in Gelderland)
- Archief van het Walburgkapittel te Zutphen (Stadsarchief Zutphen)
- Oud Archief Lochem (Stadsarchief Zutphen) inventarisnr. 1, 998 (regist 2) en 1000
- Beumer, Brand J.M., *Gilden Gelre (ca. 1200-ca. 1800)*. Westervoort 1991
- CD-ROM Middel Nederlands. Instituut voor Nederlandse Lexicologie. SDU Standaard Den Haag/Antwerpen, 1998
- Hartman, H.G., *Van de Veluwe en uit den Achterhoek in vroeger tijden. Verzamelde schetsen*. Gouda Quint Arnhem, 1889 (p. 236-238)
- Klein Egelink, Jan en Arjen Dieperink, *Oud Lochem opnieuw belicht*. Extra Lochem, 1988
- *Lochems stadsbestuur in de 17^e eeuw. Memorie- en resolutieboek 1615-1701 (1711)*. Transcriptie: H.L. Steenblik en A.G.B. Koster. Gemeente Lochem/Historische vereniging Lochem-Laren, 1998
- Maris, A.J., “Kerkelijke stichtingen in Lochem”. In: *Bijdragen en Mededelingen Gelre XXXVIII (1935)*, p. 81-132
- Remi van Schaik, “Zutphens geschiedenis van de elfde tot het einde van de zestiende eeuw”. In: Frijhoff, W.Th.M. e.a., *Geschiedenis van Zutphen*. De Walburg Pers Zutphen, 1989 (p. 48-83)
- *Staat der bezittingen van Herbertus van Putten en andere leden van zijn geslacht omstreeks 1313*. Naar het handschrift uitgegeven door P.N. van Doorninck en P.C. Molhuysen. Gebrs. Van Brederode Haarlem, 1902

De illustraties van ambachten zijn afkomstig uit “Spiegel van het menselijk bedrijf” van Jan en Kasper Luiken, een fotografische herdruk van de eerste uitgave in 1694 te Amsterdam.